

ESSAY

Van Bau- naar Umbaukultur

Reflecties op IBA Parkstad

Dit essay is het resultaat van een door IBA Parkstad geïnitieerde uitwisseling tussen het Nederlandse College van Rijksadviseurs (CRa) en het Duitse Bundesbauministerium BMWSB. Onderdeel van deze uitwisseling was het online interview dat Harm Tilman als ghost writer op 15 februari 2022 voerde met Gabriele Kautz (BMWBSB, Deutschland), Reimar Molitor (IBA Expertenrat, Region Köln/Bonn), Reiner Nagel (IBA Expertenrat, Bundesstiftung Baukultur), Lars-Christian Uhlig (IBA Kompetenzstelle), Mathea Severeijns (IBA Parkstad), Jannemarie de Jonge (CRa), Francesco Veenstra (rijksbouwmeester, voorzitter CRa) en Wouter Veldhuis (CRa). Op 19 mei 2022 hebben bovenstaande personen tijdens de conferentie 'Regiopolitan Rumble' in Heerlen verder met elkaar gesproken over mogelijke verdere samenwerking.

Afgelopen decennium vond in Parkstad de manifestatie IBA Parkstad plaats, een bijzondere vorm van stedelijke en regionale ontwikkeling. De aanleiding voor deze Internationale Bauausstellung (IBA) gaat terug op de sluiting van de Limburgse mijnen vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw. Vanaf dat moment veranderde het gebied in hoog tempo van een zwarte naar een groene regio. IBA Parkstad vertegenwoordigt in dit voortgaande proces de volgende fase. IBA is een instrument dat in Parkstad voor de eerste maal buiten Duitsland, en met succes, is ingezet.

In dit essay gaan we eerst in op de 'Ausnahmezustand auf Zeit', een van de meest actieve ingrediënten van een IBA. We laten zien wat de toepassing ervan voor de ruimtelijke planning en ontwikkeling van een stad of regio betekent. Daarna komen de lessen van IBA Parkstad aan bod. Deze uitzonderingstoestand heeft van Parkstad tot ver buiten de regio een begrip gemaakt en ter plekke een Umbaukultur geïnitieerd. Wat we kunnen meenemen van deze ervaring, is de thematische verschuiving die gedurende de looptijd heeft plaatsgevonden. Een andere les is de aandacht die is gegeneerd voor de periode na de festiviteiten van de IBA.

Ausnahmezustand auf Zeit

Een van de bijzonderheden van een IBA is dat ze een 'Ausnahmezustand auf Zeit' creëert. Deze uitzonderingstoestand is ruimtelijk begrensd en geldt voor een vastgelegde tijdsperiode. Hij biedt de mogelijkheid om met behulp van stedelijke of regionale planning iets te beproeven dat in een normale toestand niet mogelijk is. Het jaar waarin de resultaten worden gepresenteerd, is daarbij van groot belang. De projecten staan onder grote prestatiedruk, wat inspireert tot resultaatgerichte samenwerking en snelle besluitvorming.

Een IBA komt voort uit lokale opgaven en problematische situaties in een stad of regio, die met open vizier tegemoet getreden worden. Op de uitkomst wordt aan het begin niet geanticipeerd. Een IBA is een plek- en tijdgebonden experiment dat valt of staat met de intentie om in een stimulerende omgeving en in nauwe onderlinge samenwerking nieuwe projecten te ontwikkelen. Het vertrouwen dat voor deze

experimenten nodig is, wordt geschraagd door de IBA-organisatie en de uitwisseling die regelmatig in het IBA-netwerk plaats vindt.

Door een uitzonderingstoestand te creëren, ontstaat een informele ruimte. Van deze 'soft space' wordt gebruik gemaakt om nieuwe doelstellingen te formuleren, een verandering van perspectief uit te denken en ruimtelijk samenhangende experimenten op te zetten. Voorwaarde is een vastgelegd eindpunt dat druk zet op de uitvoering, alsmede een projectorganisatie die de verticale bestuurscultuur aanvult en ten dele doorbreekt.

Nieuw normaal

Een IBA vormt een kader waarin de gezamenlijke bijdrage van uiteenlopende sectoren als water, openbaar vervoer en woningbouw aan een ruimtelijke entiteit wordt besproken. De impact van alle sectoraal beleid wordt op holistische wijze benaderd. In de vrije ruimte van een IBA kan de gewenste dialoog tussen alle betrokkenen over werkelijke behoeften plaatsvinden.

De zo gecreëerde uitzonderingstoestand onderhoudt een (dialectische) relatie met de alledaagse besluitvorming. Door ten opzichte van wat normaal is een uitzondering te creëren, ontstaat het perspectief op een nieuw normaal. De uitzondering in tijd en samenwerking is nodig, maar dit gebeurt altijd met het oog op een nieuw te ontwikkelen, hoge standaard.

Deze IBA-werkwijze heeft overeenkomsten met de Toekomst Ateliers die het CRa de komende drie jaar organiseert. In deze ateliers wordt de lange termijn verkend vanuit de ondergrond als basis en de sturende werking van netwerken. Deze inzichten onderbouwen de kortetermijnbeslissingen over de ruimtelijke inrichting van Nederland op bijvoorbeeld de terreinen van woningbouw, infrastructuur, energie of landbouw. Het CRa hoopt het langetermijndenken tot nieuwe standaard te maken. Evenals bij de IBA, vormt een integrale benadering hierbij het uitgangspunt.

Regional empowerment

Een IBA komt voort uit lokale en regionale opgaven, maar verhoudt zich altijd tot de manier waarop de ruimtelijke ontwikkeling en planning in het gastland is geregeld. Dat geldt ook voor IBA Parkstad. Anders dan je zou verwachten, is Nederland zowel qua wetgeving als financiering sterk top-down georganiseerd. De afgelopen jaren was het nationale beleid vooral gericht op de versterking van enkele focusgebieden in en buiten de Randstad. Zodoende was er weinig aandacht voor regio's in de periferie van het land.

IBA Parkstad is voor het CRa dan ook een experiment in 'regional empowerment' dat andere regio's in Nederland tot voorbeeld strekt en laat zien dat betrekkelijk los van interventies van de centrale overheid, regionale planning en ontwikkeling wel degelijk tot de mogelijkheden behoren. Dit biedt voor Nederland een hoopvol perspectief, aangezien onderling heel verschillende regio's in de komende periode meer bewegingsruimte gaan krijgen bij de aanpak van hun regionale opgaven. De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) biedt hiervoor de nodige ruimte.

Juist het ontbreken van betrokkenheid in het verleden heeft de 'regional empowerment' tegengewerkt. Door de perifere grensligging is de verbinding met Den Haag van belang, al was het alleen maar omdat veel grensbarrières door Den Haag geslecht kunnen worden. Intrinsieke betrokkenheid van het rijk, in de vorm van getoonde interesse, commitment en eventuele middelen, zal derhalve positief uitwerken op 'regional empowerment'.

Cultuur van stedelijke transformatie

Hoe ging IBA-Parkstad te werk? Voor de realisatie en ontwikkeling ervan is de IBA Parkstad B.V. opgericht die in haar dagelijkse werkzaamheden nadrukkelijk buiten de politieke besluitvorming van de deelnemende gemeentes is geplaatst. Op dit platform worden ideeën uitgewisseld en zijn op basis van een open oproep projecten ontwikkeld die bijdragen aan de ruimtelijke en sociale samenhang van Parkstad en die soms ook een echte voorbeeldfunctie voor de ontwikkeling op middellange termijn hebben.

De IBA heeft aan de inburgering van de naam Parkstad binnen de regio zelf en ver daarbuiten bijgedragen. Tegelijkertijd heeft IBA Parkstad een cultuur van stedelijke transformatie op gang gebracht, die behalve een fysieke ook een sociaal-culturele dimensie kent. De ontwikkelde projecten liggen op uiteenlopende schaalniveaus en bevinden zich in diverse stadia van ontwikkeling. Ze transformeren bestaande situaties met behulp van bescheiden interventies en in de regel geringe investeringen. Deze Umbaukultur is volgens Reiner Nagel het DNA van Parkstad gaan vormen.

Bij aanvang van IBA Parkstad stond de uitkomst van dit programma niet vast. De aandeelhouders wisten in die zin niet waaraan ze begonnen, maar zagen wel dat hun onderlinge samenwerking tot betere resultaten in de regio leidde. Door de sturing op kwaliteit zijn de aandeelhouders trots op wat ze gezamenlijk hebben bereikt. De resultaten zijn bovendien niet los van elkaar gepresenteerd, maar als samenhangende uitkomst van een proces van tien jaar.

Thematische verschuiving

IBA Parkstad biedt volgens Gabriele Kautz minstens twee bijzonder interessante lessen waar ook andere regio's hun voordeel mee kunnen doen. De eerste les is dat je zo vroeg mogelijk een blik op de periode na de IBA moet werpen, de tweede betreft de verschuiving naar een regiopolitane benadering. We beginnen met het laatste punt.

IBA Parkstad biedt een volstrekt eigen interpretatie van het IBA-format. Het ontwikkelde kader is afgestemd op de specifieke uitdagingen van het gebied en mede gebaseerd op de ervaringen van eerder gehouden IBA's. Met het oog op een goede toekomst voor de regio, zijn deze door IBA Parkstad opgenomen in een model voor regionale ontwikkeling en voor publieke besluitvorming over geldstromen.

Gedurende de looptijd van IBA Parkstad trad een thematische verschuiving op. Bij de start was de kern ervan een architectonische manifestatie die gericht was op grootschalige landschapsprojecten, iconische projecten en stedelijke ruimtes.

Halverwege de rit verschoof de focus naar regionale ontwikkeling en beleidsconcepten.

IBA Parkstad was vanaf dat moment niet alleen meer gericht op enkele grote projecten die leiden tot vernieuwing van slechts een klein deel van de regio. Ze brengt deze nu, samen met tal van andere initiatieven, kleinschalige projecten en maatregelen, onder in één geheel, ook in ruimtelijk opzicht. Ook worden al bestaande initiatieven hierbij betrokken. Deze regiopolitane benadering die gericht is op een verzoening van stad en land, van landschap en nederzetting, strekt andere regio's tot voorbeeld. Daarnaast bevordert ze direct en indirect de intergemeentelijke en regionale samenwerking.

Post-IBA

Een tweede les van IBA Parkstad ligt besloten in de zogenoemde Future Deal. IBA's zijn in de regel gericht op zowel de start van het proces als de afsluiting ervan, in de vorm van exposities en publieksmanifestaties. Voor de periode die hierop volgt, de post-IBA periode, is vaak nauwelijks duurzame aandacht. Naast de eerdergenoemde thematische verschuiving, onderscheidt Parkstad zich ook op dit vlak sterk van andere IBA's.

Gedurende IBA Parkstad zijn regelmatig actoren, betrokkenen en mensen samengebracht die elkaar normaal niet of nauwelijks tegenkwamen. De discussies die op de podia van Parkstad zijn gevoerd over de ontwikkelingsaanpak en de besteding van de middelen, verdienen het te worden doorgetrokken naar de toekomst. Voor de periode na de IBA is een Future Deal in de maak. De IBA vormt zo een opstap naar de toekomst en de gezamenlijke ontwikkeling van de regio.

In het kader van deze Future Deal heeft IBA Parkstad aansluiting gezocht bij de Stadsregio Parkstad, de bestuurlijke samenwerking tussen de gemeenten Beekdaelen, Brunssum, Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Simpelveld en Voerendaal. Gezamenlijk wordt op dit moment onderzocht hoe de stedelijke transformaties na IBA Parkstad vorm kunnen krijgen en hoe kan worden gebouwd aan een brede maatschappelijke coalitie.

Voor de volgende fase is meer organisatorische kracht nodig. In Hamburg is na afloop van de IBA bijvoorbeeld een stedelijke ontwikkelingsorganisatie opgericht. Echter, in tegenstelling tot deze stad beschikt Parkstad zelf niet over veel bouwgrond. Het is daarom van groot belang dat de regio zich verder organiseert, ook omdat het hier om de periferie gaat en niet om een sterke metropool. De inzet van meer competentie en meer capaciteit op regionaal niveau hangt hiermee samen. Grootste uitdaging is om in de werkomgeving van IBA Parkstad de juiste mensen op de juiste plek te krijgen.

Lust auf Zukunft

Concluderend kunnen we stellen dat IBA Parkstad nieuwe vormen van samenwerking op regionaal niveau en de noodzaak van holistisch denken articuleert. Ze vormt een perfect kader om in een specifieke regionale setting uitdagingen als klimaatverandering, mobiliteit en energievoorziening concreet, gemeenschappelijk en coöperatief aan te pakken. Terugkerende vraag is: kan de vormgeving van deze toekomst een gezamenlijke inspanning zijn?

Een andere toekomstige uitdaging voor IBA Parkstad is de samenwerking met samenhangende gebieden en regio's over de grens. In het kader van een dergelijke toekomstige samenwerking dient een visie te worden geformuleerd voor de regio Aachen-Parkstad, een regio met 1,5 miljoen inwoners die nog niet op ieders netvlies zit. Om in te zetten op een meer coherente ontwikkeling aan beide zijden van de grens, kan een beroep worden gedaan op het motto 'Lust auf Zukunft', een begrip dat bij het begin van IBA Parkstad is geïntroduceerd door Reimar Molitor.

Het valt te verwachten dat gemeentes in de regio Aachen-Parkstad dit niet in hun eentje kunnen afhandelen. Bij een dergelijke complexe, grensoverschrijdende samenwerking rijst dan ook de vraag wat de bovenlokale en bovenregionale kant kan bijdragen.

Betere kwaliteit van leven

De post-IBA uitdaging ligt in de ontwikkeling van een toekomstvisie voor Parkstad, die zowel ruimtelijk als inhoudelijk aansluit op ontwikkelingen in het Rheinische Revier. Op deze wijze kunnen de fundamenten worden gelegd voor een vruchtbare grensoverschrijdende samenwerking. Om de potenties en beperkingen hiervan gezamenlijk te onderzoeken, kunnen ontwerpende disciplines perspectieven schetsen voor een samenhangende ontwikkeling. Het CRa gaat dit bij de betrokken ministeries in Den Haag inbrengen.

Inzet voor de komende periode is de vraag hoe je een betere manier van leven kunt ontwerpen. De regio Aachen-Parkstad vormt een dagelijks stedelijk systeem voor 1,5 miljoen inwoners. Topics als ondergrond, netwerken en occupatie¹ uit het 'Toekomstatelier NL 2100' van het CRa stoppen in principe niet bij de grens. Dit zet het pleidooi voor een grensoverschrijdende samenwerking ten behoeve van de ontwikkeling van de regio als geheel verder kracht bij.

Hoe ontwerp je in deze regio een betere kwaliteit van leven, een meer duurzaam bestaan? Is het IBA Parkstad gelukt om de benodigde regionale samenwerking voldoende te waarborgen en te verankeren? Zal ze na afloop van het feest haar gemeenschappelijke werkwijze kunnen doortrekken naar de toekomst? Met de Future Deal is de koers hiervoor uitgezet.

¹ Zie voor meer uitleg: College van Rijksadviseurs. (2021). De 22e eeuw begint nú: agenda College van Rijksadviseurs 2021 - 2024. <https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/binaries/college-van-rijksadviseurs/documenten/publicatie/2021/12/22/index/CRa+Agenda+-+De+22e+eeuw+begint+nu.pdf>

